

Vissa vinner, men vad är det för tävling?

I korthet

Föreställningen om konkurrens måste inkludera frågor om organisering. ■

Under rubriken "Hur mycket tävlan tål vi?" pekar Tommy Jensen i nummer 2 av *Organisation & Samhälle 2020* på den utbredda vurmen för konkurrens som huvudmisstänkt till en problematisk samhällsutveckling. Han skriver att "den naturaliserade utbredningen av konkurrens i betydelsen tävlan på marknader riskerar att leda till katastrof". Tesen är att styrkan i tron på konkurrensens nödvändighet och fördelar leder samhällsutvecklingen mot katastrof, exempelvis genom att sådant som tidigare sågs som gemensamt och organiserat av stat eller kommun i dag konkurrensutsätts och privatiseras. Vi "tänker med hjälp av konkurrens", skriver han och frågar hur mycket mer tävlan samhället och naturen tål. Svaren finner han i teorier om rättvisa och jämlikhet samt teorier om människans relationer till sin planet. I detta har han säkert rätt, men jag menar att svaren också finns på närmare håll.

Ekonomisk kris och avregleringen av de finansiella marknaderna före millennieskiftet gjorde föreställningarna om konkurrens starka i Sverige. Ekonomer pekade på nödvändigheten av att öka effektiviteten inom samhällets olika sektorer för att klara konkurrensen i den pågående globaliseringen. Företag behövde bli effektivare för att klara en ökande internationell konkurrens, men konkurrensens fördelar framställdes även som ett nödvändigt medel för att reducera den ofentliga sektorns storlek och hantera dess ineffektivitet. Kritiker av den "ofantliga sektorn" fick alltmer gehör. Regleringar och byråkrati beskrevs som problem. Den så kallade Lindbeckkommissionen, och dess betänkande *Nya villkor för ekonomi och politik* (SOU 1993:16), kom inte enbart att få stor betydelse för den ekonomiska politiken, utan den kom även att fungera som "tipping point" för välfärdssamhällets framtid. En ökad ekonomisering av samhället blev möjlig genom privatiseringar och nya styrformer. Lindbecks kända socialde-

mokratiska sympatier bidrog till legitimiteten för de många gånger radikala förslagen hos arbetarrörelsens ledande skikt.

Argumentet för omdaning av den offentliga sektorn var detsamma som inom företagsamheten. Man ska hålla sig till sin kärnverksamhet och köpa in stödverksamhet. Denna omdaning benämndes valfrihetsreformen av förespråkarna. Möjligheten att välja skola, dagis eller elleverantör skulle ge medborgarna den produkt eller tjänst som bäst motsvarade deras önskemål. Konkurrens kom med andra ord att ses som något som ökar både effektivitet och kundnytta. Utbud och efterfrågan möts i den osynliga marknadens konkurrens. Frågan är bara om det är en bra beskrivning av vad som sker.

Ett teoretiskt fundament för förståelsen av hur varor eller tjänster görs tillgängliga för en kund utgörs av distinktionen mellan marknad och organisation. Det visade Ronald Coase, nobelpristagare i ekonomi 1991, redan på 1930-talet. Denna teori har senare utvecklats av andra nobelpristagare, såsom Oliver Williamson och Douglass North. En förkortad version av teorin säger att marknaden ersätts som utbytesform om ansträngningen för att skaffa information om tillgängliga alternativ (transaktionskostnaden) är mindre om utbytet kan organiseras på annat sätt. Teoribildningen förklarar vidare att opportunistisk och begränsat rationella beslut hos marknadens konkurrerande aktörer gynnar formell organisation som organisationsform. Även något så marknadstypiskt som en auktion behöver ingående organisering. Det har visats av 2020 års nobelpristagare i ekonomi Paul Milgrom och Robert Wilson. Organisation är helt enkelt ett sätt att reducera osäkerhet och skapa en ordning som möjliggör styrning och kontroll.

I ett modernt samhälle är det inte mycket som påminner om det ekonomen benämner perfekt konkurrens. Marknader har inte, utom i undantagsfall, enbart köpare och säljare, då utbyten sker inom ramen för organiserande rammar och regler.

Den svenska skolektorn är ett exempel där konkurrens mellan olika alternativ var tänkt att både öka valfriheten för elever och föräldrar och förbättra undervisningen och studieresultaten. Antalet friskolor ökade efter den så kallade friskolereformen i mitten av 1990-talet. Konkurrensen om elever mellan skolor är i dag påtaglig, främst i större städer, medan den saknas helt på andra håll. Den eftersträlvade valfriheten är därför ojämnt fördelad i landet. Kommunpolitiker bestämmer den ersättning (skolpeng) som utgår för varje elev till alla skolor i en kommun. Skolan kan därför inte påverka sina intäkter genom att förändra priset på sitt erbjudande om undervisning, som konkurrensteorin stipulerar. Eleverna och deras föräldrar har inte heller särskilt ingående information om den undervisning som eleverna kommer att få genom att väl-

Utbud och efterfrågan möts i den osynliga marknadens konkurrens. Frågan är bara om det är en bra beskrivning av vad som sker”

Om författaren

Jan Löwstedt är professor vid Företagsekonomiska institutionen, Stockholms universitet. Hans forskning handlar om hur digitalisering förändrar organisationer och om hur skolor leds och förändras. ■

ja en viss skola. Samtidigt finns det sex statliga myndigheter och ett antal andra organ (SOU 2018:41) som reglerar eller på ett eller annat sätt påverkar innehåll och förutsättningar för en skola. Såväl prismekanismen som möjligheten att differentiera erbjudandet är därmed minst sagt begränsat.

Friskolereformen ledde till att skolpersonal och entreprenörer startade nya skolor eller tog över befintliga kommunala skolor. Motiven kunde vara pedagogiska eller grundas i en vilja till ökad självständighet, men det kunde också handla om att tjäna pengar. Ganska snart drog sektorn till sig investerare, som under något decennium konsoliderade sektorn genom uppköp och start av nya skolor. Skolkoncerner såg möjligheter till stordriftsfördelar och noterades på börsen. Man kan säga att organiseringen på detta sätt ökat men också att konkurrensen minskat. Att företagsamheten drivs av en vilja till tillväxt och ökade vinster bidrar till en ökad organisering snarare än till ökad konkurrens. Fortfarande regleras, finansieras och utvärderas den svenska skolan av stat och kommun. Det är enbart undervisningens genomförande som kan organiseras av andra huvudmän (aktiebolag och ideella föreningar). Skolverksamhetens ökade organisering har också medfört ett ökat behov av utvärdering och kontroll. Även om den politiska styrningen är organiserad som tidigare möter den olika organisationsprinciper i utförandedet.

Föreställningen om konkurrens bidrar på detta sätt till att öka organiseringen inom skolsektorn. En som tidigt visade att samhällsutvecklingen drivs av en närmast ständigt pågående organisering var en av sociologins pionjärer Émile Durkheim. Redan i sin doktorsavhandling från 1893, *De la division de travail social*, ("Arbetsuppdelningen i samhället") beskriver han hur arbetsdelning och specialisering driver samhällsutvecklingen. Innehåll och riktning är dock inte given utan underställd samhällets regleringar av såväl ekonomi som moral – regleringar som är nödvändiga för att samhället ska hålla samman (organisk solidaritet) och inte brytas isär (anemi). Ett samhälles utveckling blir på detta sätt en konsekvens av den organisering som följer av de teknologiska, ekonomiska och kunskapsmässiga landvinningar som hela tiden görs. När och om denna organisering sker genom samarbete eller ökad konkurrens lär skilja sig åt mellan olika områden. Exempelvis är samarbete, mellan företag, forskare och samhällets olika organisationer, säkert en lika bra förklaring som konkurrens till att framtagningen av vaccin mot covid-19 kunde ske på rekordtid.

Den betydelse som det ekonomiska perspektivet ger konkurrens och marknadens potential att skapa effektivitet riskerar att dölja den organisering som gör konkurrensen möjlig. Föreställningen om konkurrens implicerar nödvändig anpass-

ning till en ofrånkomlig utveckling. Organisationsperspektivet däremot synliggör i stället våra möjligheter att påverka den samhällsutveckling som annars riskerar att uppfattas som ofrånkomlig.

Kanske försvann förhoppningarna om möjligheten att påverka samhällsutvecklingen när globaliseringen blev ledmotiv och 1990-talets ekonomiska kriser satt nationalekonomer i samhällsutvecklingens förarsäte. Möjligheten att styra och reformera samhället ersattes av anpassning till rådande förutsättningar. Uttrycket social ingenjörskonst kom att få en negativ klang. Ursprungligen avsågs politikens och det politiska systemets möjligheter att på ett rationellt sätt förbättra samhället, ungefär som ingenjören förbättrar maskinen, produkten eller produktionssystemet. Redan 1945 använde Karl Popper begreppet i *Det öppna samhället och dess fiender*. Han gjorde det i kritiken av Marx och möjligheten att nå utopiska mål och de negativa konsekvenser som följer av en deterministisk historiesyn. Den sociala ingenjörskonsten var för Popper en metafor för politikens möjligheter att reglera och påverka framtiden. Popper argumenterade för en inkrementell syn på samhällsutvecklingen, där stegvisa förändringar möjliggör önskvärda förbättringar samtidigt som det oväntade kan hanteras.

En avgörande fråga blir då vilken syn på konkurrens och marknadens osynliga hand som en sådan inkrementell syn på samhällsutvecklingen medger. Det finns flera skäl att instämna i Tommy Jensens kritik av föreställningen om konkurrens och dess negativa påverkan på samhällsutvecklingen. Min poäng är dock att konkurrensens betydelse många gånger missförstås på grund av föreställningar om ekonomiska nödvändigheter. Därför riskerar den att dölja organiserandets olika möjligheter. Skälet är inte enbart att renodlad konkurrens sällan förekommer i det moderna samhället, utan snarare att det är en pågående organisering som driver samhällsutvecklingen. Detta kan ses tydligt, inte minst inom de samhällssektorer som kommit att "konkurrensutsättas". Det finns i dag många organisatoriska blandformer av det vinstmaximerande företaget och den offentliga byråkratin där samspelet med regleringar och organisering på olika nivåer har en avgörande betydelse. Kunskap om hur sådan organisering kan förstås och påverkas har sedan länge varit ett väsentligt inslag i forskningen inom företagsekonomiämnet i Sverige, och denna kunskap har utvecklats till betydelsefulla alternativ till den annars så utbredda (national)ekonomiska synen på drivkrafter och mekanismer i samhällsutvecklingen. För tidskriften *Organisation & Samhälle* är det en viktig uppgift att fortsätta presentera sådana alternativ. ■

Litteratur

- Arora-Jonsson, S. Brunsson N. & Hasse, R. (2020), Where does competition come from? The role of organization. *Organization Theory*, nr 1.
- Coase, R.H. (1937), The nature of the firm. *Economica*, s. 386–405.
- Popper, K. (1945/2017), *Det öppna samhället och dess fiender*. Umeå: h:ström – text & kultur.
- SOU 1993:16, *Nya villkor för ekonomi och politik*. Betänkande av Ekonomikommisionen. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 2018:41, *Statliga skolmyndigheter – för elever och barn i en bättre skola*. Betänkande av 2017 års Skolmyndighetsutredning. Stockholm: Norstedts juridik.